

Hacı Giray (1438-1466). Han și negustor

NAGY PIENARU

În Amintirea bunicului meu
Abdulachim Kemal

În ultimul pătrar al veacului al XV-lea canonicul Jan Długosz a lăsat o proiecție fascinantă asupra fondatorului Hanatului din Crimeea: „Pe la jumătatea lunii august <1466>, împăratul tătarilor Hacı Giray a răposat, otrăvit fiind – precum mulți spun – de ai săi. Pe toată perioada stăpânirii lui, acesta a păzit și menținut o pace desăvârșită cu regatul Poloniei și cu ținuturile Rusiei. Omenos și civilizat și dornic de a face bine, acesta și pe creștini se oferise stăruitor să-i ajute cu forțele sale împotriva Turcului, numai să-i ceară acest lucru Cazimir, regele Poloniei; și pe tătari, oprindu-i de la prădăciuni și jafuri, i-a obligat să își cultive ogoarele, să se îndeletnicească cu meserii și meșteșuguri și să trăiască din muncă sau din negoț. Față de polonezi, care adesea erau înrolați la el, pentru ca aceștia să își dea mai multă sârguință pentru victorie, în luptele purtate pentru el, și față de toți creștinii, de oriunde ar fi sosit la el și locuind în imperiul său, s-a dovedit atât de omenos, civilizat și generos încât nu părea deloc să corespundă unui om barbar și educat în religia mahomedană, deși caracterul nu poate fi judecat după nație. A murit spre paguba mai mare a creștinilor decât a sa”¹.

Acest portret elogios al unui suveran tătar, de confesiune islamică, însă o frescă fără pereche în întreaga cronică medievală creștină, creionat de pana unui înalt ierarh catolic, aduce o lumină directoare asupra inovațiilor produse de proiectul economic chibzuit de Hacı Giray (1438-1466), menit să asigure viabilitatea hanatului întemeiat în Crimeea. Schematic, reforma și setul de măsuri adiacente au urmărit deplasarea pilonului principal de venituri financiare din structura „economiei de război” (dobândirea de pradă și robi) în „economia de pace” (producție și negoț) prin protejarea sectoarelor de agricultori, păstori, meseriași și negustori.

Corolarul acestui program l-a constituit eliminarea concurenței genoveze, prin capturarea portului Caffa, cel mai activ centru comercial din întreg bazinul Mării Negre. Etapele de conflicte tătaro-genoveze au alternat cu cele de boicot din partea tătară și s-au intersectat, mai ales în deceniul al VII-lea, cu faze de parteneriat lucrativ între aceiași actori concurenți.

¹ J. Długosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Lipsiae, 1712, col. 396-397: „Circa medietatem Mensis Augusti, Tartarorum Imperator Eczigeri absumptus est, & ut nonnulli ferunt, à suis venenatus. Qui sub omni tempore sui Imperii, pacem optimam cum Regno Poloniae, & terries Prussiae, custodiuit & tenuit: humanus, ciuilibusque, & bene agenda cupidus. Qui & suis potentiis Christianos contra Turcum, dummodo Casimirus Poloniae Rex id sibi imperasset, enixius se iuuaturum obtulerat, & Thartaros à praedis & rapinis abstrahens, agros colere, mechanicas artes agere, & elaborato, aut mercato coegerat viuere. In Polonos, qui frequenter apud illum agebant militiam, quod enixius in certaminibus, pro eo susceptis, operam suam pro Victoria nauassent, & in omnes Christianos vadeunque ad se venientes, & in suo commorantes imperio, adeo humanus, ciuilibus, & liberalis, ut nequaquam barbaro homini, & in ritibus Mahumeticis educato, quamuis nihil attinet mores natione perpendi, conuenire videbatur, maiori Christianorum, quam suo damno extinctus est.”

Deși în rândul elitei tătare crâmlene domina ispita cuceririi bogatului oraș amplasat în apropiere de Solhat (Solgat/Eski Kırım), de pe coasta orientală a peninsulei, iar ecurile eșecului militar din 1434 nu se stinseseră deplin, Hacı Giray, spirit pragmatic, a încheiat o convenție cu autoritățile din Caffa încă de la începutul domniei sale. Noua înțelegere tătaro-genoveză, cuprindea alături de formula clasică de loialitate: „prieten prietenului și dușman dușmanului”, prevederi ce reglementau negoțul între tătari și caffioți. Textul scris al acestui acord nu s-a conservat, însă o parte din clauzele ei pot fi depistate și recompuse în esența lor prin apelul la terțe surse documentare contemporane, precum registrele întocmite de administratorii contabilității vistieriei (*massarii*) din Caffa și „Statutul” acestui oraș intrat în vigoare în anul 1449.

În acordul parafat de Hacı Giray au fost incluse prin reactualizare câteva dispoziții prezente în tratatele tătaro-genoveze din anii 1380-1387, prin care hanul Hoardei de Aur, Toktamîș legitimase juridic stăpânirea Genovei nu numai asupra porturilor Caffa, Cembalo (Balaklava) și Soldaia (Sudak) ci și asupra „litoralului Goției” (*riparia Gotie*) și a „litoralului Soldaiei” (*riparia Soldaie*), cesiune teritorială care a stăvilat perspectiva constituirii unor centre portuare ostile genovezilor². Vremelnic, Hacı Giray a acceptat acest transfer de patrimoniu teritorial și chiar a vândut terenuri în folosul orașului Caffa.

Pare verosimilă supoziția pe care o propunem, anume de a-l substitui pe Hacı Giray în enigmatică autoritate tătară care a vândut genovezilor fortul Lerici (Illice), de la gura Niprului, centru comercial capturat ulterior, în jurul anului 1454 de voievodul Moldovei Petru Aron³.

Prin clauze speciale se asigura mutual deplina securitate a negustorilor, integritatea mărfurilor traficate, extrădarea sclavilor fugari și rambursarea debitorilor. În perimetrul Caffei, interesele comerciale ale hanului erau asigurate printr-un vameș, iar pricinile iscate între supușii hanului erau în competența unui *tudun*. Comunitatea Caffei numea un *daruga* (guvernator civil), dregător care mijlocea legăturile cu hanul⁴.

Funcționarea unei clauze a tratatului lui Hacı Giray este mărturisită de o înregistrare consemnată în registrul *massariei* din Caffa sub data de 2 martie 1446, când s-au rambursat cheltuielile ocazionate de demersurile întreprinse pentru rezolvarea cazului naufragierii unei nave genoveze pe coasta tătară. Recuperarea legală a prejudiciului s-a efectuat prin apelul la „litera pactului încheiat de împăratul

² Analiza acordurilor tătaro-genoveze din perioada 1380-1387 la Virgil Ciocâltan, *Restaurația Hoardei de Aur și tratatele tătaro-genoveze din anii 1380-1387*, în „Revista Istorică”, t. I, 1990, nr. 6, p. 571-595; Enrico Basso, *Il „bellum de Sorcati” ed i trattati del 1380-87 tra Genova e l’Orda d’Oro*, în „Studi Genuensi”, nuova serie, 1990, p. 11-26; Șerban Papacostea, Virgil Ciocâltan, *Marea Neagră, răspântie a drumurilor intercontinentale. 1204-1453*, Constanța, 2007, p. 193-194.

³ Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul „Illice”*, în „Revista Istorică”, t. VII, 1996, nr. 7-8, p. 511-520; Enrico Basso, „*De rebus castris Illicis et alia*”: *Genova, la Moldavia e la Valacchia fra cooperazione e contrasto nel secondo Quattrocento*, în vol. *Italia e Romania. Due popoli e due storie e confronto (sec. XIV-XVIII)*, ed. S. Graciotti, Firenze, 1998, p. 93-96; Alina Minghiraș-Robin, *Du nouveau sur l’affaire du chateau de Lerici et les frères Senarega*, în vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, ed. I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila, 2004, p. 613-623.

⁴ Din registrele *massariei* din Caffa din anii 1440 rezultă că *daruga* era ales de comunitatea orașului și nu numit de han. Asupra rosturilor dregătoriei *daruga* în lumea turco-mongolă, vezi István Vasáry, *The Golden Horde daruga and its survival in Russia*, în „Acta Orientalia”, t. 30, 1976, nr. 1, p. 187-197; idem, *The origin of the institution of basqaqs*, în „Acta Orientalia”, t. 32, 1978, nr. 2, p. 201-206; Donald Ostrowski, *The tamma and the dual-administrative structure of the Mongol empire*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, t. 61, 1998, p. 262-277. Ilyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*, Istanbul, 2009, p. 173-175.

tătarilor cu comuna Genovei la Caffa” (*litteras pactorum imperatoris Tartarorum et commune Janue in Caffa*)⁵.

Convenția tătaro-genoveză nu prevedea explicit pentru Caffa obligația achitării unui tribut pecuniar către autoritățile tătare din Crimeea. Socotelile Caffei din anii 1441-1446 precizează zeci de cazuri de rambursare ale cheltuielilor prilejuite de donații oferite hanului, familiei sale, subalternilor săi, cât și emisarilor tătari. Doar spezele misiunii împlinite în mai 1442 de ambasadorii Giovanni de Reynaldo și Francesco de Fieschi, trimiși cu daruri la „împăratul” Hacı Giray, s-au ridicat la 806 aspri⁶. Rosturile acestei ambasade erau cu certitudine de natură comercială deoarece cei doi soli erau bancheri și negustori notorii. Ultimul, înrudit cu familia Di Negro, gira la Caffa afaceri de sute de mii de aspri în tranzacții negustorești cu grâne, țesături, bumbac și mătăsuri traficate de la Trapezunt⁷.

Aceleași registre contabile dezvăluie că Hacı Giray beneficia suplimentar din partea Caffei de două stipendii distincte: o subvenție financiară de susținere (*monetan arzir / pecunia alzilis*) și darul numit *novenas*⁸. Ultima cu înțelesul de „Nouă” – în valoare de 240 aspri, achitată în iulie 1446 prin „daruga” – intrată în uzul mediului turcofon cu denumirea de *dokuz* și în cel mongol de *yesun* avea și semnificație de recunoaștere de donator a subordonării față de primitor⁹.

Aceste venituri externe erau insuficiente și departe de a permite lui Hacı Giray de a consolida temelia hanatului său și de a menține afilierea și coeziunea marilor clanuri tribale tătare. Pentru a se implica în competiția pentru primordialitate în lumea tătară din nordul Mării Negre, Hacı Giray avea nevoie de resurse mari, stabile și permanente. Priceput organizator, Hacı Giray a găsit sursa principală de alimentare a fondurilor sale bănești în sfera negoțului. Această soluție pacifică era însă strict condiționată de împlinirea cu succes a două cerințe: 1. atragerea în lăuntrul hotarelor hanatului a negustorilor străini potenți ; 2. asigurarea desfacerii pe terțe piețe a mărfurilor produse în hanat.

Peninsula fertilă și stepa adiacentă produceau, în anii fără secete, molime și ploi abundente, recolte îmbelșugate și permiteau păstoritul turmelor de oi, al cirezilor de vite cornute și al hergheliilor de cai. Pentru potențialul economic al zonei de la gurile Donului sunt concludente mărturiile contemporanului Giossafatto Barbaro care relatează despre caravane cu 4000 de cai trimise spre Persia și despre traficul cu „boi

⁵ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XIe siècle*, vol. I, Paris, 1899, p. 38-39.

⁶ *Ibidem*, p. 35: *pro expensis Johannis de Reynaldo et Francisci de Flisco, ambassatorum missorum ad dictum imperatorem Agicarei, cum dictis exeniis ... asp. DCCCCVJ.*

⁷ Bancherul Francesco Fieschi, proprietar de nave la Caffa și Pera, a continuat să facă mari afaceri în Marea Neagră până în jurul anului 1475, Serghej Pavlovič Karpov, *Una famiglia nobile del mondo coloniale genovese: i Di Negro, mercanti „baroni” dei Grandi Comneni di Trebisonda*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studii in onore di Geo Pistarino*, ed. Laura Balletto, Genova, 1997, p. 602.

⁸ N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 38.

⁹ Derivația politică și sacră a termenului „nouă” provine de la flamura hanului suprem al mongolilor, Cengiz Han, care cuprindea 9 cozi de cal (*tuğ*), *Histoire secrète des Mongols (Mongghol-un ni'uca tobciyan)*. *Chronique mongole du XIIIe siècle*, ed. M.-D. Even, R. Pop, Gallimard, 1994, p. 140, 285. Timur Lenk solicita orașelor dobândite prin predare diferite cadouri ale căror cantități erau multiplii cifrei nouă, Cuneyt Kanat, *Osmanlı ve Memlûk Devletleri'nin birbirlerine gönderdiği armağanlar*, în vol. *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyonu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, ed. Turan Gökce, Izmir, 2000, p. 37.

frumoși” (*boi bellissimi*) care parcurgând Polonia, Moldova (*Blachia*) și Germania (*Alemania*) ajungeau până în Italia¹⁰.

Din hanatul crâmlean se exportau la Caffa cu precădere materii prime precum: grâne (grâu, mei), furaje (orz), sare, produse apicole (miere, ceară), piei și blănuri. O furnizare de mei este precizată în actele negustorului de grâne Simone de Levante, care în aprilie 1440 efectuase o tranzacție cu „meiul din câmpia tătarilor” (*ex miliis campanie Tartarorum*)¹¹. Chiar dacă nu se poate întocmi o diagramă a volumului și a valorii comerțului bilateral între hanat și Caffa – datorită sărăciei surselor – totuși, prin analiza structurii traficului reciproc se poate încheia concluzia că tătarii vindeau produse cu prețuri ieftine, în avantajul genovezilor, și că achiziționau, prin canalul unic al genovezilor, sortimente de marfă scumpe: mirodenii, postavuri, articole de lux, stofe, mătăsuri, etc. Acest schimb teoretic neechivalent era și practic neproductiv pentru trezoreria lui Hacı Giray deoarece angrena o scurgere monetară dinspre hanat spre Caffa. În plus, negustorii genovezi alimentau firav veniturile fiscale produse de centrele de taxare și impozitare (taxe vamale, de cântărire, de înmagazinare, de pod, de trecere a apei, etc.)¹² amplasate pe rețeaua drumurilor terestre ce traversau teritoriul hanatului pe direcția Caffa – Perekop și debușau la Lwow (Lemberg).

Deținând monopolul asupra comerțului din Marea Neagră, asigurată de o flotă suverană asupra luciului apei, cât și siguranța oferită de fortărețele lor din Crimeea, inexpugnabile pentru asaltatorii tătari, negustorii din Caffa în căutare de profituri mari și imediate și-au deplasat inerent investițiile din perimetrul hanatului crâmlean în alte zone tătare mai rentabile. Deși s-au conservat un număr redus de documente privitoare la negoțul cu robi de negustorii genovezi și venețieni în nordul Mării Negre, se poate observa că aceștia nu achiziționau sclavi din târgurile comerciale controlate de Hacı Giray – unde prețurile erau mai ridicate deoarece nu exista o aprovizionare curentă – ci procurau marfa umană direct de la sursa furnizoare. Ilustrativ pentru acest „ocoliș”, impresariat de negustorii din Caffa, prin care nu s-a mai nutrit vama colectată de Hacı Giray, este modul în care s-a organizat procurarea unui lot consistent de sclavi în primăvara anului 1442. După datele consemnate în *massaria* din Caffa, autoritățile orașului au asigurat transportul maritim pe ruta Matrega – Caffa pentru prințul Kasım, fiul lui Uluğ Mehmed, aducător al „unei prăzi de 500 capete de sarazini” (*cum preda capitum Serracenorum quingentorum*) acompaniat de negustorul Bartolomeo de Flisco¹³. Un alt exemplu este la fel de elocvent pentru refluxul genovez din hanatul crâmlean. În 1451, patru negustori tătari: Temir Goza (Hoca) și fiul său Erecip, împreună cu Husain de Saidun și Dolat Goza (Devlet Hoca), care activau la La Tana (Azak/Azov), au solicitat medierea consulului local, venețianul Marco Duodo, pentru

¹⁰ Iosaphat Barbaro, *Viaggio alla Tana*, în vol. *Barbaro i Kontarini o Rossii. K istorii italo-ruskih sviazei v XV v.*, ed. E. Č. Skrijinska, Leningrad, 1971, p. 124-125.

¹¹ Ștefan Andreescu, *Noi știri despre exportul de cereale prin Cetatea Albă și gurile Dunării (prima jumătate a secolului al XV-lea)*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XX, 2002, p. 325.

¹² Despre dregătorii tătari și taxele (*tamga, tartanak, harc haracat, kabacılık, karavulluk, etc.*) din sistemul vamal al hanatului din Crimeea de la mijlocul veacului al XV-lea, vezi Halil Inalcık, *Osmanlı Karadeniz'i üzerinde kaynaklar ve araştırmalar. I. Keçe gümrük bekâyâ defteri, 1487-1490 / Sources and Studies on the Ottoman Black Sea. I. The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Harvard University, 1995, p. 98-99. Istvan Vasary, *Jalovanniye gramontii Djucieva Ulusa, dannie italienskimi gorodam Kafâ i Tana*, în vol. *Istočnikovedenie istorii Ulusa Djuči (Zolotoy Ordâi). Ot Kalki do Astrahani 1223-1556*, Kazan, 2001, p. 202-203.

¹³ N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 35-36.

a recupera o paguba de 3.600 aspri produsă de compania Batista de Via din Caffa¹⁴. Înclinăm să credem că reclamanții tătari nu erau supuși ai hanului Hacı Giray.

Situația traficului comercial anemic între hanat și Caffa era o realitate cunoscută de Hacı Giray dar și de Genova. Acest fapt rezultă cu claritate din modul în care dogele Genovei recomanda conducerii Caffei în 1443 să rezolve petiția lui Dario Grillo. Acest personaj îndeplinesc în 1430 o misiune diplomatică către curtea principelui Lituaniei, Vitold, și fusese prăduit pe traseu, de banii, caii și mărfurile sale, de tătari, bunuri a căror valoare totală era prețuită la 200 *sommi*, adică la 2400 lire genoveze. După 13 ani dogele solicita ca petentul să fie despăgubit cu dregătorii remunerate și, în ultimă instanță, pentru acoperirea întregului prejudiciu să i se acorde compensator un venit special (*drictus*) din tarifarea tranzacțiilor efectuate de negustorii tătari pe piața din Caffa¹⁵.

Legăturile subversive ale Caffei cu rivalul său capital, Seyyid Ahmed, dar și dorința sa ardentă de a impune hanatul ca un pivot lucrativ al traficului dintre nordul și sudul Mării Negre, l-au determinat pe Hacı Giray să deschidă în Crimeea o nouă cale comercială terestră legată direct prin rute maritime cu porturile Sinope și Trapezunt. Lipsit de porturi cu instalații adecvate, de corăbii dar și de echipaje marinărești¹⁶ – handicapuri congenitale ale puterii tătarilor – hanul din Crimeea a găsit un partener, cointeresat în spargerea monopolului genovez, în Olobei (Uluğbei), principele ortodox din Teodoro. Ultimul stăpânea în limanul Calamitiei un port cu multiple atu-uri naturale care permiteau navigația corăbiilor maritime și activitățile portuare: rada era la adăpost de vânturile dominante dinspre uscat; lipseau curenții maritimi iar adâncimea apei îngăduia acostarea navelor cu tonaj ridicat¹⁷. Alianța regională antigenoveză s-a transformat în jurul anului 1446 într-o coaliție transpontică prin aderarea împăratului din Trapezunt și a emirului din Sinope¹⁸. Tentativele genovezilor de a scinda patruleterul care aduna pe Hacı Giray, Olobei, Ioan IV și Ismail, prin stratagema de a angrena pe tătari contra principelui din Teodoro și de a dobândi cooperarea împăratului din Trapezunt, au eșuat.

Zelos în organizarea exploatarea surselor financiare, Hacı Giray a antrenat în deturnarea și restructurarea dinspre răsărit spre apus a drumurilor comerciale din Crimeea și pe negustorii din Caffa. Amplitudinea acestui demers tătar subversiv este detaliată de articole și paragrafe incluse în statutul Caffei din anul 1449¹⁹. Prin acest act legislativ se considerau ilicite și erau penalizate operațiunile orașenilor caffioți de

¹⁴ Bernard Doumerc, *Les Vénitiens a La Tana (Azov) au XVe siècle*, în „Cahiers du Monde russe et soviétique”, t. XXVIII, 1987, no. 1, p. 12.

¹⁵ Documentul din 1443 precizat ca inedit de S.P. Karpov (*New Documents on the Relations between the Latins and Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)*), în „Dumbarton Oak Papers”, t. 49, 1995, p. 37) a fost publicat anterior și integral de Șt. Andreescu, *Trois actes des archives de Gênes concernant l'histoire de la mer Noire au XVe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. XXI, 1983, no. 1, p. 31-50. Istoricul rus a echivalat „summorum ducentorum” cu 300 *sommi*.

¹⁶ Numai în cazuri excepționale întâlnim marinari tătari angajați cu simbrie în echipajele galerelor genoveze, M. Balard, *Le système portuaire génois d'outre-mer (XIIe-XVe siècles)*, în vol. *I porti come impresa economica. Atti della „Diciannovesima Settimana di Studi”. 2-6 maggio 1987*, ed. Simonetta Cavaciocchi, Firenze, 1988, p. 34.

¹⁷ În șantierul naval din Calamita la sfârșitul veacului al XIV-lea se construiau și galere, R. Morozzo Della Roca, *Notizie da Caffa, în Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. III, Milano, 1962, p. 26.

¹⁸ S. P. Karpov, *L'impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma. 1204-1461. Rapporti politici, diplomatici e commerciali*, Roma, 1986, p. 165-171. Arhitectura relațiilor emirilor din Sinope cu Genova la Șerban Papacostea, *Génois et riverains du bassin pontic au XIVe et XVe siècles: le cas de Sinope*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, t. XXIV, 2006, p. 1-8.

¹⁹ Amedeo Vigna, *Statuto di Caffa*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, vol. VII, parte II, fasc. II, 1881, p. 575-680.

a încheia tranzacții comerciale directe cu hanul, cu dregătorii săi sau cu reprezentantul hanal din oraș. Erau puse sub obroc arendarea și achiziționarea salinelor și a sării din hanat. Un articol special avea ca subiect: „Despre înlăturarea legăturii orășenilor cu tătării” (*De conjunctione burgensium cum Tartaris removenta*). Sub pretextul că: „din cauza frăției și legăturii pe care orășenii Caffei sau o parte a lor o au și o încheie cu Împăratul tătarilor <Hacı Giray> și cu supușii și cu demnitarii (*baronibus*) acestuia rezultă o mare pagubă și neajuns (*magnum damnum et incommodum*) pentru această cetate a Caffei și pentru comuna Genovei, mai ales deoarece secretele sale le sunt dezvăluite tătarilor de menționații orășeni și aceasta pentru daruri și alte recompense pe care le primesc orășenii de la amintitul Împărat și de la supușii lui”, se adoptau măsuri restrictive. Aceste îngrădiri reglementau următoarele interdicții: „ca orice persoană de sex bărbătesc sau femeiesc de orice condiție ar fi, să nu îndrăznească sau să cuteze, de acum înainte, personal sau printr-un intermediar să primească sau să facă să primească vreun dar sau vreun lucru sau lucruri de la Împăratul tătarilor sau de la vreun tătar supus al acestuia sau nu”. De asemenea se interzicea găzduirea tătarilor și „ca nici un orășean al Caffei să nu îndrăznească sau să cuteze să aibă vreo convorbire cu ambadorii ai amintiților tătari care ar veni la Caffa, în amintita cetate a Caffei sau în afara ei, cu excepția cazului în care amintitul ambador ar fi avut mai întâi o convorbire (*colloquium*) cu consulul Caffei”.

Mobilul ofensiv urmărit de Hacı Giray și uriașa miză economică care a înveninat raporturile tătaro-caffiote au fost rațiunile introducerii în statutul coloniei genoveze din 1449 a unor stipulații particulare: crearea unui departament de supraveghere a fortificațiilor (*officium provisionis*); suprimarea exportului materialelor de construcții; zidarii și meșterii din șantierele navale nu puteau părăsi Caffa fără permisiunea consulului; toate ambarcațiunile cu velatură pătrată care ancorau în portul Caffa aveau sarcina de a duce pietre de construcție, etc.

Deoarece pe scena Mării Negre a apărut un nou actor cu pretenții, turcii osmani, genovezii nu au reprimat *manu militari* războiul economic declanșat de adversari și s-au limitat la măsuri de securizare a fortărețelor deținute pe coastele mării cu speranța că flota lor va fi capabilă să blocheze comerțul porturilor concurente.

Manevrele lui Hacı Giray de a submina tranzitul mărfurilor prin Caffa și de a branșa „piața” hanatului la comerțul internațional sunt puse în evidență de surse documentare care îl focalizează pe hanul crâmlean în postura de mare negustor și de proteguitor al negoțului.

La începutul anului 1453, printr-un raport semnat de consulul Borruele Grimaldi, massarii și consiliul bătrânilor din Caffa, cârmuirea din Genova era informată că mari cantități de mărfuri erau transferate la Kırkyer (Çufut Kale) „și la reședința împăratului tătarilor <Hacı Giray>, unde însuși împăratul a pus de curând să fie construit și ridicat cu mare râvnă un palat și locuiește acolo nu precum obișnuiesc împărații tătarilor, ci ca și cum ar fi un negustor latin” (*et mansionem imperatoris Tartarorum, ubi imperator ipse nuper pretorium in magna forcia construi et fabricari fecit residatque ibi non ut solent imperatores Tartarorum, sed uti esset mercator Latinus*)²⁰.

²⁰ Document tipărit și analizat de Ștefan Andreescu, *Un act genovez din 1453 sau despre limitele metodei cantitative*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXI, 2003, doc. II, p. 146-148 (= în Idem, *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București, 2005, p. 55-60). Raportul lui B. Grimaldi a fost semnalat și rezumat de Alfonso Assini, *Una „filza” ritrovata. La riscoperta di importanti documenti genovesi su Constantinopoli e il Mar Nero*, în „România Orientale”, t. 12, 1999, p.30-32.

Documentul descrie anvergura „inovațiilor” din dispozitivul pus în mișcare de Haçı Giray menit să transforme capitala sa într-un centru nodal al marelui comerț internațional. În cooperare cu conducătorul principatului Mangop, hanul crâmlean croise noi drumuri terestre care debușau la Calamita (Inkerman), port prielnic acostării bastimentelor negustorești²¹, în rada căruia – conform mărturiei genoveze – „se desfășoară un comerț intens și sosesc în permanență, mai mult decât de obicei, multe corăbii, nave și galeote ale turcilor cu mulți negustori și mari încărcături de mărfuri” (*ad locum Calamite frequens commercium et acesus continuus ultra solitum fit per multas naves, navigia et galeacias Teucrorum cum magna mercatorum et mercium somma*). Perspectivele sumbre ale destinului coloniei aduse la știința Genovei – „puteți fi siguri că orașul nostru <Caffa> va păți precum Tana, odinioară mare și foarte bogată, iar azi în ruină, deoarece este lipsită de negoțul obișnuit și de sosirile și plecările negustorilor” – erau urmate de diagrama breșelor produse în venele monopolului genovez asupra Mării Negre: „Pe lângă această scală de la Calamita, turcii de curând au instituit alta <scală> la Savastopoli și pe coasta de la marginea Zichiei Albe, unde ei ajung cu navele, negustorii și puzderie de veșminte și de acolo exportă mulți robi, care de obicei erau aduși aici <Caffa>, după cum ordonă orânduiala veche și prerogativele pe care strămoșii noștri <negustorii> le aveau cu demnitate din vechime” (*Ultra quam frequenter scalam Calamite aliam nuper susitaverunt ipsi Teucrici que non parva est in Savastopoli et confine costeria, nuncupata Alba Zicha, quo accessus fit per eos cum navigiis, mercatoribus et infinita rauba et inde extrahunt multa capita que omnia solita erant huc conduci, ut iubent antiquus ordo et prerogative quas nostri maiores in ista civitate antiquitus digne habebant*). Și se continua graficul: „Pe lângă aceste scale menționate, de curând este întemeiată una nouă, care dacă ar dura ar fi mai rea decât celelalte” (*Ultra quas specificatas scalas nuper nova susitatur que si perseveraret ceteris perniciosior esset*). Portul cu pricina era Copa, stațiunea în care debarcau negustorii turci cu mărfuri și veșminte.

Secvențele succesive ale girației complete întreprinse de traficantii turci erau expuse succint: „Acești negustori turci cu astfel de mărfuri cumpără un mare număr de robi și roabe, pe care de acolo îi duc la Kerş (Vosporo), pe rute maritime tainice, cu monoxile și bărci; de unde pe uscat ajung la menționatul loc Kırkyer și de acolo la Calamita. Dacă această situație ar continua, pe lângă paguba robilor, de vreme ce turcii și goții au înțeles un asemenea confort și câștig <al negoțului>, ne temem că în scurtă vreme va înceta și câștigul pe care negustorii noștri și acest oraș obișnuiau să îl obțină în amintitul Copa și în toată Zichia; deoarece numiții turci pot să aducă ușor orice marfă în menționatele locuri Copa și Zichia și să le vândă cu un preț mai mic decât ale noastre, deoarece aici <la Caffa> astfel de lucruri și mărfuri se cumpără mai scump și în același mod pun prețuri extrem de mari și în privința robilor, iar aceste locuri Copa și Zichia sunt printre cele mai însemnate membre pe care orașul nostru le are în acest moment” (*qui quidem mercatores Teucrici cum talibus mercibus comperant magnam summam sclavorum et sclavarum quos exinde secreta via maritima cum monosolis et casapalibus, lignis navigabilibus conducunt Vosporum, unde via terrestri acedunt ad dictum locum Chercararum et sucesive Calamitam, quod si prosequeretur ultra dampnum capitum cum gustaverunt ipsi Teucrici et Gotici similem habilitatem et comoditatem dubitamus quod in brevi tempore cessabit et commodum quod nostri mercatores et civitas ista in dicto loco Coparii et tota Zichia percipere*

²¹ În secolul al XVI-lea Martin Broniowski (*Tartariae Descriptio*, Coloniae Agrippinae, 1595, p. 15) descrie cele trei porturi din Inkerman „ad quos naves multae commode accedere”.

soliti erant, quia Teucri antedicti possunt quascunque res in dictis locis Coparii et Zichie expeditivas portare et viliori precio vendere nostris quia hic eiusdem nature res et merces emunt cariores similiter et in capitibus precia multum excesiva conferunt quod nostri facere non possunt, que loca Coparii et Zichie sunt ex prestancioribus membris que ista civitas presencialiter habeat).

Protecția negustorilor „turci”²² care traficau în ambele sensuri între Crimeea și Anatolia, pe tronsonul maritim direct Calamita – Sinope și pe cel ocolitor prin cabotajul litoralului oriental al Mării Negre, era asigurată de marina emirului Ismail (1443-1461). Ascensiunea acestui emirat pontic în postura de forță navală concurentă este surprinsă în breviarul genovez din ianuarie 1453: „știm dintr-o relatare sigură că stăpânul Sinopelui <emirul Ismail> a pus să fie construită o navă cu tonajul de 800 modii²³, cu care și-a propus să facă numai asemenea călătorii, deși acest lucru este împotriva tratatelor făcute cu noi de curând, prin care amintitului stăpân al Sinopelui nu i se permite să aibă o corabie atât de mare fără permisiunea noastră, dar văzând că nu avem <Caffa> la îndemână forțe pentru a ne opune, nu se sinchisește că încalcă pacea, deși a încheiat-o cu noi de curând” (*certificati sumus veridico relatu prout dominus Sinoparum fabricari fecit navem unam portate mediorum octingentorum cum qua similia viagia tantum modo facere propoxuit, licet hoc sit contra federa nobiscum nuper condita per que dicto domino Sinoparum non licet tantam navem habere sine nostra licentia, sed visso quod in obstando non habemus promptas vires paucum curat ipsi paci contravenire, non obstante quod nuper eam nobiscum celebraverat).*

Grație intensității traficului comercial pe noile rute, în Crimeea s-a produs o răsturnare radicală de roluri. Antrepozitele din Kırkyer și Solgat au devenit, contrar situației precedente, furnizori ai Caffeii pentru produse precum bumbacuri, mătăsuri și piei argășite. Negustorii străini, în special cei originari din Imperiul Otoman, Egiptul mameluc și emiratul Candaroğulları, erau atrași de bazarul de robi din Kırkyer datorită prețului redus al robilor și al cheltuielilor mici pentru transportul lor în portul de ambarcare, Calamita.

Consistența efectului financiar produs de redirecționarea convoaielor de robi și alegerea de traficanti a unui terminal maritim concurent stabilimentelor genoveze din Crimeea poate fi evaluată dacă comparăm conjunctură economică de la mijlocul secolului al XV-lea cu cea descrisă de Pero Tafur în jurul anului 1438. Călătorul spaniol a consemnat despre Caffa: „În acest oraș sunt vânduți mai mulți robi, bărbați și femei, decât oriunde în lume și sultanul Egiptului are oamenii lui aici care achiziționează robi și îi trimit la Cairo și lor li se spune mameluci”²⁴.

Pentru impulsivitatea negoțului internațional, Hacı Giray a creat o nouă infrastructură cu drumuri amenajate cu hanuri, poduri, antrepozite și caravanseraiuri. Totodată, a organizat locații vamale cu vameși și stațiuni de taxare a traficului cu dregători speciali însărcinați cu încasarea tarifelor aferente operațiunilor de vânzare-

²² Nominalizarea propusă de Șt. Andreescu (*loc. cit.*) și acceptată de Ovidiu Cristea, *Genoa's Struggle for Hegemony in the Black Sea (Thirteenth-Fourteenth Centuries)*, în „Historical Yearbook”, vol. II, 2005, p. 132, de a identifica pe des citații „teucri” – din actul din ianuarie 1453 – cu „turcii otomani”, a fost amendată convingător de Șerban Papacostea (*Addenda et Corrigenda*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXVI, 2008, p. 325-326) prin mai concordantul „turcii din Sinope”.

²³ La studiul *Un act genovez*, în varianta din vol. *Izvoare noi*, Dl. Ștefan Andreescu a adăugat câteva precizări, din care una stabilea tonajul corăbiei din Sinope la 225, 208 tone. Editorul de izvoare genoveze, ce au adus la lumină episoade necunoscute din istoria tătarilor, a reluat chestiunea (idem, *Addenda et Corrigenda 6. Corabia din Sinope* în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXIV, 2006, p. 267-268), apreciind corabia drept „o realizare tehnică excepțională, în măsură să îngrijoreze profund autoritățile genoveze din Marea Neagră și să stârnească interesul sultanului Mehmet II”.

²⁴ Pero Tafur, *Travel and Adventures. 1435-1439*, ed. M. Letts, London, 1926, p. 133.

cumpărare, transport, cântărire, înmagazinare etc. Nivelul valoric al acestor taxe era inferior celor din Caffa, însă global hanul a drenat solitar surse financiare consistente.

Dimensiunea pecuniară a câștigurilor dobândite de Hacı Giray din afaceri negustorești, în special din vânzarea robilor, desigur egală valoric cu cuantumul pagubelor suferite de Caffa, cât și modul în care perdanții genovezi au încercat să sufoce concurența emulilor, prin blocarea limanului Calamita dinspre perimetrul maritim, sunt punctate într-un amplu raport consular adresat metropolei în toamna anului 1455. La 6 septembrie cărmacii Caffei au notificat: „La *Officium Sancti Antonii*²⁵ nu se mai obține nici un venit deoarece aici nu a mai venit aproape niciun <negustor> musulman, datorită portului Calamita unde au debarcat până de curând; ceea ce nu vor mai face, de vreme ce sunt înspăimântați cu desăvârșire din cauza capturării navei domnului din Sinope, interceptată de Marino Cigalla, împreună cu aproximativ o sută de robi, navă pe care au adus-o aici <Caffa>” (*Ab officio sancti antonij nil estraitur cum nuli saraceni quaxi amplius hic capitant. respectu porti quem actenus habuerunt in calamita. quod tenemus amplius non facient. cum perterriti sint ex captione nauis domini sinopi intercepte per marinum cigalam cum capitibus circa centum. quamque nauem huc conduxit*)²⁶. În același raport se precizează: „și chiar o galeră a noastră <a Caffei> a capturat două galeote turcești, lipsite de încărcătură, din care una a fost scufundată pe loc și una condusă aici până la Cembalo” (*Et etiam galea nostra cepit galeatias duas theucrorum vacuas. quas in eo loco reperiuit et unam huc conduxit aliam in cimbalo*). Corăbiile menționate în document aparțineau cu multă probabilitate emirului turc din Sinope. Lezații actului de piraterie, hanul Hacı Giray și emirul Ismail, nu au recuperat pagubele iar negustorul Marino Gigalla a revenit la Chios cu prada de 114 sclavi ambarcați în portul Cembalo²⁷.

Autoritățile din Caffa, experte în diversiuni diplomatice și politice, pentru a-l extrage pe Hacı Giray din coaliția care reunea alături de liderul tătar pe principele din Mangop (Teodoro) și pe șeful emiratului Candaroğulları, alianță în care ultimul asigura brațul naval de legătură între Crimeea și Anatolia, au direcționat tăișul reacției lor armate asupra marinei emirului Ismail (1443-1461). Prin acest tertip, pe de o parte au zăgăzuit vremelnic linia maritimă Calamita – Sinope, iar pe de altă parte, au năruit valențele comerciale ale portului crâmlean.

Pentru a atrage actori potenți în jocul schimburilor comerciale din Crimeea, Hacı Giray a acordat facilități particulare negustorilor străini. La 8 martie 1453, din sarayul său din Kırkyer, Hacı Giray a emis un privilegiu (*yarlık*) de imunitate (*soyurgal*) în beneficiul lui Hakim Yahya, fiul lui Mahmud din Ankara. Beneficiarul scutirii (*tarhan*) era absolvit de plata unui șir de taxe vamale, de drum, de cântărire, de depozitare, de pază etc., cât și de efectuarea unor servicii în localitățile Kırkyer, Kırım, Kırkediye, Kerş, Taman (Matrega), Kaba (Copa) și Kıpçak, asigurându-i-se accesul liber la Caffa²⁸.

²⁵ Departamentul *Officium Sancti Antonii* din Caffa supraveghea și controla comerțul cu robi.

²⁶ Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria del Banco di San Giorgio (MCCCCLIII-MCCCCXXV)*, vol. I, Genova, 1868, doc. CLI, p. 364-368.

²⁷ Jacques Heers, *Gènes au XVe siècle. Civilisation méditerranéenne, grand capitalisme, et capitalisme populaire*, Paris, 1971, p. 264.

²⁸ Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, Istanbul, 1940, doc. 4, p. 68-80; W. Hinz, *Zwei Steuerbefreiungs-Urkunden*, în vol. *Documenta Islamica Inedita*, ed. J.W. Fuck, Berlin, 1952, doc. I, p. 213-217; *Le Khanat de Crimée dans les Archives de Topkapı*, ed. A. Bennigsen, P.N. Boratav, D. Deseive, Ch. Lemerrier-Quellejey, Paris, La Haye, 1978, p. 33-35, fotocopie la p. 36-37. Editorii au omis în traducerea franceză toponimul *kıpçak*, care apare la începutul rândului 43; A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına*

Pe linia protejării negustorilor autohtoni se înscrie privilegiul hanal promulgat la 27 noiembrie 1459, acordat locuitorilor din Kırkyer, mai precis membrilor locali ai comunităților musulmane, evreiești și armenesti²⁹. Evreii și armenii au primit această concesiune deoarece, de obicei poligloți și dotați cu un spirit mercantilist, îndeplineau în Crimeea rosturi multiple. Prin capitalurile și rețelele transfrontaliere intermediară și coordonau transferul de mărfuri de lux (mătăsuri, mirodenii) dinspre Asia Minoră și Persia și, totodată, traficau articole orientale și tătărăști prin nodurile ramificațiilor drumurilor care legau locațiile crâmlene de orașul Lwow. Prin canalul „*via tartaricum*” se distribuiau și arme manufacturate de armurieri și artizani tătari, precum săbii, arcuri și tolbe cu săgeți³⁰. Deseori ca negustori, curieri, spioni, diplomați sau translatari, ei au mediat contactele lui Hacı Giray cu regatul polon și cu citadela Caffa³¹.

Împlinirea cu strictețe a condiției *sine qua non* a comerțului la mare distanță, asigurarea securității depline a vieții negustorilor și a integrității averii lor, s-a circumscris fondului ambiant prielnic, de toleranță etnică și confesională. Negustori prizonieri de administrația din Caffa au găsit un azil salvator în hanatul crâmlean. La sfârșitul anului 1452 genovezul Lorenzo Spinola, urmărit de creditori, a evadat din închisoare și s-a refugiat la Solgat³².

Prin amploare și structura participanților, programul economic inițiat de Hacı Giray la mijlocul veacului al XV-lea are un antecedent exponențial de la sfârșitul veacului al XIV-lea. Axa politico-militară Saray-Bursa-Cairo, trilaterală antitimuridă care reunea pe Toktamîș, Bayezid și Berkuk, a avut roade pe plan comercial. Mecanismul cooperării este elucidat de izvoare. În misiva adresată de Uluğ Mehmed lui Murad II la 14 martie 1428 se precizau relațiile excepționale dintre Bayezid și Toktamîș drept fundalul prielnic pentru traficul „negustorilor asociați” (*bazirgan ortaklar*) între Hoarda de Aur și Imperiul Otoman. În 1391, Berkuk a solicitat lui Bayezid să intervină la autoritățile din Caffa pentru eliberarea negustorilor mameluci. În răspunsul său, datat 6 septembrie 1391, sultanul otoman relatează că în urma intervenției sale genovezii au eliberat pe negustori împreună cu averea lor și l-a asigurat că negustorii musulmani erau liberi să practice comerțul în teritoriul genovezilor din Marea Neagră³³. Funcționarea acestui releu a fost efemeră, fiind anihilat și distrus de cuceritorul tătar Timur Lenk al cărui program economic viza transformarea Samarkandului într-un centru comercial mondial.

Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım), Ankara, 1996, p. 112-115, 142-145.

²⁹ V. D. Smirnov, *Tatarsko-hanskije iarliki iz kollekții Tavričeskoj Učenoj Arhivnoj Komissii*, în „Izveštija Tavričeskoj Učenoj Arhivnoj Komissii”, t. 54, 1918, doc. 1, p. 1-19; M.A. Usmanov, *Jalovannie aktai Djučieva ulusa XIV-XVI vv.*, Kazan, 1979, doc. 5, p. 32.

³⁰ Armele de origine tătară sunt semnalate într-un proces derulat la Lwow în mai 1443, *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*, vol. XIV, ed. Al. Stadnicki, Lwow, 1889, doc. 745, p. 94. În privilegiul primit de Lwow în iulie 1444 sunt enumerați printre negustorii care traficau aici: greci, armeni, sarazini, iudei și „bessermenii”, *ibidem*, vol. V, 1875, doc. 104, p. 133-134.

³¹ În 1465, „Cochos Iudeus” a purtat negocieri între Hacı Giray și Caffa, G.G. Musso, *Il tramonto di Caffa genovese*, în vol. *Miscellanea di storia ligure In memoria di Giorgio Falco*, Genova, 1966, p. 329.

³² E. Basso, *Caffa 1453: tensioni interne e difficoltà economiche alla vigilia della caduta di Constantinopoli*, în „România Orientale”, t. XII, 1999, doc. 6, p. 84-85.

³³ Ahmed Feridun Beğ, *Münşeat es-Selatin*, vol. I, Istanbul, 1274 H/1857-1858, p. 114-115. Bayezid și-a exprimat speranța că „cele două sultanate sunt ca două suflete într-un singur corp și două mâini într-un singur braț”.

În alte circumstanțe, dar la fel de vremelnice s-a dovedit și tentativa regională inițiată de principele Alexie de Mangop în anul 1431 de a captura portul și fortul Cembalo (Balaklava) și de a produce cu concursul tătarilor crâmleni o breșă în sistemul comercial monopolist impus de Genova. Genovezii în conivență cu sultanul otoman și emirul din Sinope au recuperat pierderea în anul 1434, redobândind controlul asupra litoralului Crimeei³⁴.

Perioada de elan al avântului economic generat de ruta Kırkyer– Calamita nu a durat mai mult de un deceniu și jumătate. Spre deosebire de cazurile precedente – al căror declin a fost parafat în consecința unor înfrângeri pe câmpul de luptă – recesiunea din Crimeea s-a datorat marilor mutații produse în bazinul pontic după cucerirea de otomani a Constantinopolului. Parteneriatul lui Hacı Giray cu Mehmed Cuceritorul după eșecul tentativei comune de a captura Caffa (1454) în beneficiul hanului, a evoluat lent și ireversibil, datorită intereselor divergente și concurente, după o fază tranzitorie de răcire a bunelor raporturi, la deplasarea hanatului crâmlean în rândul statelor oponente Imperiului otoman. Hacı Giray a resimțit șocul economic propulsat de integrarea sub flamura otomană a întregului litoral meridional al Mării Negre prin achiziționarea fortăreței genoveze Amastris (1459), a emiratului din Sinope (1461) și a microimperiului din Trapezunt (1461). Produse care anterior erau tranzitate pe calea mării spre Crimeea, acum erau vehiculate terestru pe ruta transanatoliană mediană spre antrepozitele și manufacturile din Tokat, Bursa și Istanbul. La acest releu comercial erau deja racordați negustorii moldoveni și poloni în urma intrării Moldovei sub suzeranitate otomană, umbrelă care a dat o coloratură concurentă „drumului moldovenesc” față de „drumul tătăresc”.

Reorganizarea traseelor maritime și terestre de pe fațada sudică și vestică a Mării Negre și instaurarea controlului otoman în periferia imediată a Hanatului crâmlean, pe luciul apei Pontului, l-au determinat pe Hacı Giray să renunțe definitiv la blocada economică a Caffei și să accepte un nou echilibru cu autoritățile din citadela genoveză.

După un deceniu de tensiuni comerciale și conflicte armate, care au culminat cu asediul tătaro-otoman din 1454, hanul a încheiat în 1456 o nouă pace cu caffioții, acord care insera calitatea de tributari pentru genovezii din Crimeea³⁵. În contextul politicii expansioniste promovate de sultanul Mehmed Cuceritorul, pentru Genova menținerea păcii și alianței cu Hacı Giray a devenit un vector al politicii sale în bazinul pontic. La începutul anului 1458, metropola solicita cârmuitorilor din Caffa pe de o parte să adopte măsuri represive asupra cetățenilor săi care spionau în serviciul tătarilor și, contrar regulamentelor, retribuți de tătari „strângeau pentru împăratul tătarilor birul numit *canlucum*” (*colligunt vectigal illud imperatoris tartarorum quod canlucum nominatur*), și pe de altă parte să trăiască în deplină înțelegere cu Hacı Giray. Totodată, se recomanda ca hanul să fie primit la Caffa cu mare curtoazie iar autoritățile locale să reglementeze amiabil comerțul cu sare din salinile amplasate în hotarele hanatului. Aceste sfaturi prudente prescrise de Genova erau necesare

³⁴ Șerban Papacostea, *Genovezi și otomani în 1431-1434. Din istoria unei alianțe*, în vol. *Istorie și diplomatie în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanța 2003, p. 91-96; Idem, *Un révolte antigénoise en Mer Noire et la riposte de Gênes*, în „Il Mar Nero”, t. 1, 1994, p. 279-290; Șt. Andreescu, *Alte acte genoveze cu privire la expediția lui Carlo Lomellino în Marea Neagră (1434)*, în idem, *Izvoare noi*, p. 22-41; Idem, *New Genoese Documents Relating to Carlo Lomellino's Expedition in the Black Sea Area (1434)*, în „Il Mar Nero”, t. V, 2003, p. 259-272.

³⁵ În 1456 la Caffa s-a înregistrat „notificarea păcii cu Hacı Giray (*notificandum pacem factam Agigarei*)”, Gian Giacomo Musso, *Russia e Genovesi nel Levante nel quattrocento. Note su documenti*, în „Rassegna degli Archivi di Stato”, t. XXV, 1965, nr. 2, p. 233, nota 4.

deoarece Caffa nu reușise să pună stavila expansiunii principilor din Teodoro în Gotia și să stopeze activitatea comercială grav dăunătoare a portului rival, Calamita³⁶.

Panta cordială a raporturilor tătaro-genoveze este relevată de un episod consemnat în registrele „massariei” din Caffa. Trezoreria locală a acoperit la sfârșitul anului 1459 cheltuielile ocazionate de serbarea în oraș a evenimentului circumziunii (*sünnet toy*) fiului hanului. Ospetia a necesitat tăierea a 14 berbeci și suma de 176 aspri. Probabil nu întâmplător, sindrofia a fost găzduită în reședința negustorului Francesco Guarco³⁷. Aceleași condiții oferă informații asupra legăturilor lui Hacı Giray cu regele Poloniei. Cazimir IV aflat în conflict cu inamicii nordici, cavalerii teutoni, mediase conflictul tătaro-genovez și dorea articularea hanului crâmlean în rolul de păzitor al hotarelor regatului său, primejduite de invaziile tătarilor din Hoarda Mare. La 10 septembrie 1459 s-a înregistrat: „*Exenium datum legato serenissimi regis Polonie qui venit ad Agigarei et qui venit ad videtur Caffam ...*”³⁸.

Aflat la zenitul puterii sale, victorios asupra Hoardei Mari, Hacı Giray ca succesori și suveran legitim al Hoardei de Aur – la scurtă vreme după căderea Trapezuntului – și-a manifestat năzuința de a revitaliza traficul comercial terestru care lega Crimeea de Lwow. La 22 septembrie 1461 a eliberat un *yarlık* regelui Casimir, în calitate de primitorului de mare duce al Lituaniei, prin care a recunoscut beneficiarului dreptul de stăpânire asupra unor vaste teritorii, între care cnezatele Pskov, Riazan și Marele Novgorod erau subiectul disputei aprige dintre Vilnius și Moscova³⁹.

În primăvara anului 1462, în conjunctura în care Hacı Giray încheiase „pace și înțelegere” (*pacem et fedus*) cu regele polon, autoritățile din Caffa solicitau medierea regelui pentru ca hanul crâmlean să ofere bastionului genovez din peninsulă „auxilia et favores”⁴⁰.

În absența datelor statistice, instrumentul comensurabil indispensabil pentru istoria economică, putem totuși conchide că politica comercială promovată de Hacı Giray a fost pârghia principală prin care a restructurat economia, asigurând tezaurului său resurse financiare suficiente pentru a susține campanii militare victorioase contra adversarilor.

În conjunctura în care banii erau principatul nerv al purtării războiului, dar și al practicării negoțului, plecând de la premiza că inexistența unei dovezi nu constituie dovada unei absențe, putem conchide plauzibil că Hacı Giray a finanțat tranzacții comerciale care necesitau investiții pecuniare masive. Această supoziție are rezam documentar în reforma monetară inițiată de Hacı Giray, resort prin care a asigurat o circulație internațională a monezilor emise în numele său. Datorită calității lor, monedele crâmlene circulau și erau convertibile pe terțe piețe. În spațiul Moldovei, Lituaniei și al Poloniei, banii lui Hacı Giray erau utilizați în diferite specii de trocuri, în speculații ale zarafilor sau tezurizați ca bunuri valorice⁴¹.

³⁶ A. Vigna, *Codice*, vol. I, doc. CCCLXXVII, p. 808-818.

³⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, p. 37-38; G.G. Musso, *Il tramonto*, p. 317.

³⁸ G.G. Musso, *Russia e Genovesi nel Levante*, p. 234.

³⁹ Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden, Boston, 2011, p. 14-16, 529-533.

⁴⁰ A. Vigna, *Codice diplomaticum. Supplementum*, Genova, 1881, doc. XIV, p. 468-470.

⁴¹ Tezaurul descoperit la Cîrpiți cuprindea și 11 aspri emiși de Hacı Giray. Cea mai veche monedă era bătută la Kırkyer având data baterii: 858 H. (1 ianuarie – 21 decembrie 1454), Octavian Iliescu, *Monede tătărăști din secolele XIII-XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române. Notă preliminară*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, vol. III, 1960, p. 263-277. Pentru semnificația „zlotului tătar” – menționat în Moldova pentru prima dată în hristovul emis la Suceava în martie 1446 –

Reformele promovate de Hacı Giray nu au urmărit metamorfozarea tătarilor crâmleni din călăreți ai stepei în mânăuitori ai coarnelor plugului, dar au avut ca efect durabil sedentarizarea unor colectivități seminomade și urbanizarea așezărilor stabile și prospere. Documentul genovez din ianuarie 1453 aduce dovada incontestabilă că actul de naștere al reședinței imperiale Bahçesaray datează din anul 1452 și că apariția sa pe harta politică a Crimeei s-a datorat performanței traficului și negoțului organizat și rulat de Hacı Giray pe ruta Kırkyer – Calamita⁴².

Sintagma Han și Negustor ca rezultat al conexiunii intime între puterea politică și agenții comerțului poate fi aplicată lui Hacı Giray.

Hacı Giray (1438-1466). Khan and Merchant Abstract

Hacı Giray, the founder of the khanate of Crimea, was also the initiator of an extensive reform program of Tatar society. His reforms and related measures aimed to transfer the main source of income of the khanate from the "war economy" (acquisition of booty and slaves by raids on the neighboring lands) to the "peace economy" (crafts, manufacturing, and trade), by protecting the lucrative sectors of farmers, shepherds, craftsmen, and tradesmen. Giray was successful in connecting the "market" of the khanate to the trans-Pontic trade and making its capital into a nodal center of traffic between the northern and southern regions of the Black Sea. In cooperation with the Prince of Theodoro, the Crimean Khan made new commercial routes leading to the port of Calamita (Inkerman), which was directly linked to the ports of Sinope and Trebizond. The four-member coalition – the Crimean Khan, the Prince of Theodoro, the Emir of Sinope, and the Emperor of Trebizond – posed a considerable threat to the trade monopoly held by Genoa in the Black Sea. Commercial traffic on the new routes elicited a radical reversal of roles in Crimea. Contrary to the previous practice, the warehouses of Kırkyer and Solgat became the suppliers of Caffa, with cottons and silks. However, the economic boom generated by the Kırkyer – Calamita route did not last more than a decade and a half.

With the financial support officiated by the new routes, in the opening and the proximity of Kırkyer, the proud tatar and the protector of the tradesmen, Hacı Giray like a rich „latin merchant” (*mercator latinus*), built in the year 1452 a new palace (*saray*) known as Bahçesaray, became the future permanent residence of the Khans of Crimea.

care nu era o creație a tătarilor din Crimeea, vezi Ernest Oberländer – Târnoveanu, „*Tartarian Zlots*” – *A Golden Horde legacy in the monetary terminology and practice of medieval Moldavia and its neighbouring countries*, în „*Revue Roumaine d’Histoire*”, t. XXX, 1991, nr. 3-4, p. 189-220. În opinia lui Șt. Andreescu (*Note despre Cetatea Albă*, în idem, *Din istoria Mării Negre (Genovezi români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 15) „zloții tătărești” utilizați în Moldova până în veacul al XVII-lea sunt ducații de aur venețieni sau imitații ulterioare produse de genovezi.

⁴² Datarea propusă de W. Barthold (*Baghçe Saray*, în E.I., ed. I, vol. I, A-D, 1913, p. 562-563): „pe la 1454”, pentru stabilirea de Hacı Giray a capitalei hanatului la Kırkyer, a fost preluată tacit de specialiștii în istoria tătarilor, prin renunțarea la dubitativul „pe la”, Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor*, București, Cluj, 2005, p. 146.